

Исаева С.Н

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Исаева С.Н

КНУ им. Жусупа Баласагына

Saira ISAEVA,

KNU J.Balasagyn

ОМОР СУЛТАНОВ – МОДЕРНИСТ АКЫНЫ
ОМОР СУЛТАНОВ – АКЫН МОДЕРНИСТ
O. SULTANOV IS A MODERNIST POET

Аннотация: Макалада Кыргыз эл акыны Омор Султановдун поэтикалык изденүүлөрү талдоого алынды. Анын «Тоо күндөрү», «Жылдыздуу түндөр» аттуу алгачкы жыйнактарынын "Отузунчу станция" жыйнагына чейинки изденүүлөрү салттуу поэзия менен катарлаш жаңычылдыкка умтулуу аракеттерин айгинелесе, «Чарчоонун жүзүнчү ыры» ырлар цикли анын жаңычыл гана эмес, модернистик багытка жол салган акындардын бири экендигин айгинеледи. Макалада кыргыз поэзиясында жаңы көрүнүш катары кабылданган мына ушул «Чарчоонун жүзүнчү ыры» кеңири талдоого алынат. Андагы ырлардын формалык жана мазмундук өзгөчөлүктөрү бирдикте каралып, акындын чыгармачылык индивидуалдуулугу айкындалат. Акындын поэтикалык ой-толголоорунун тереңдигин жана аларды ачып берүүдөгү чеберчилигин талдоо бул эмгектин негизги максаты болуп эсептелет.

Аннотация: Объектом исследования данной статьи является поэтические искания народного поэта Омора Султанова. Его первые сборники, как «Горные дни», «Звездные ночи» являются результатом сочетания традиционных и новаторских находок. В стихах «Сотая песня усталости» поэт предстает перед нами не только как новатор, но и как поэт проложивший путь к модернизму в кыргызской поэзии. Исследователем предприняты попытка дать развернутый анализ книги «Сотая песня усталости», была воспринята обществом как новое явление кыргызской поэзии. Формально-содержательные особенности его стихов рассматриваются в сравнении творчеством других поэтов, что способствует выявлению творческой индивидуальности поэта. Раскрытие мастерства поэта, определение глубины его поэтических размышлений является основной целью данного исследование.

Annotation: This article attempts to explain how the creative quest of the Kyrgyz national poet, the classic Omor Sultanov, found its plays in Kyrgyz poetry, especially as a modernist poet. The first two collections of the poet “Days of the Mountains” (1961) and “Starry Nights”(1965) played an important role in the growth of creativity, and the collection “Thirtieth Stop” introduced the poet to the Kyrgyz people as a creator, innovative, modernist poet.

The poet’s collection The Hundredth Song of Fatigue, in which the eponymous poetic cycle is a new phenomenon in Kyrgyz national poetry both in content and form, opened with an analysis of poet’s poems in the formation of a free form of Kyrgyz poetry. From the first to “the hundredth song of fatigue”, each of them has a theme, which considers the artistic depiction of real events from the poet’s life as a feature of the work, emphasizing that such a poetic cycle is a new phenomenon. in Kyrgyz poetry songs such as “Longing”, “Hearing”, “Voice”, “Refugee”, “Gloves” were cited as examples.

Негизги сөздөр: поэзия, модернизм, жаңычылдык, чыгарма, поэтикалык цикл, мазмун, форма, эркин ыр.

Ключевые слова: поэзия, модернизм, новатор, произведение, поэтический цикл, содержание, форма, стихи

Key words: poetry, modernism, innovation, work, poetic cycle, content, form, free song.

Кыргыз поэзиясынын классиги аталган **Омор Султанов** поэзия астанасын аттаган учурда, тагыраак айтканда, 1960-жылдардын баш ченинде дүйнөнү көркөм андап билип, кабыл алууда жаңычыл процесстер башталып, кыргыз поэзиясына, прозасына, драматургиясына да турмушгук даярдыгы жеткилең, теориялык билими терең, дүйнөлүк адабиятты да мыкты билген күжүрмөн жана чечкиндүү чыгармачыл топ келип кошулуп, саясаттан кыйла алыс көркөм-эстетикалык көз караштардын ачык да, көмүскө да таймашууларына, тирешүүлөрүнө жол ачылган. Көп жагынан мурдагыга окшобогон адабият жүз ачып, окурмандардын да ага көз карашы өзгөрүп, активдешип, экөөнүн ортосунда эриш-аркак мамиле жаралган. “Күмүш кылым” (О.Ибраимов) катары мүнөздөлгөн бул мезгилде кыргыз адабияты союздук аренага, андан ары дүйнөлүк окурманга сапар таштаган эле. Дал ушундай “формалык, стилдик ар түрдүүлүгү, мазмундук, философиялык тереңдиги артып, сапаттык жаңы жетишкендиктер көбөйгөн” [1,257] мезгил О.Султановдун акындык тагдырына чоң мектеп болуп берди. Балалыгы согушта өтүп, андан кийин жетимдик турмушгун каатчылыгын баштаган кечирсе да, билимге умтулган жаш акындын чыгармачылык тушоосунун кесилиши дал ушундай кыргыз адабиятынын тарыхый өнүгүүсүнүн кайнап турган учуруна туш келген. Акындын тагдырындагы мындай “шыбага” бир чети жакшы болсо, бир чети кооптуу да болчу. Анткени, дүйнөнү көркөм-эстетикалык жактан өздөшгүрүүнүн жаңыча жолуна түшкөн ошол кездеги кыргыз поэзиясынан өз ордун, өз стилин таап, акын катары “жашап калуу” оор жана түйшүктүү, тынымсыз жана ар тараптуу чыгармачылык изденүүнү талап кылаары айтпаса да түшүнүктүү эле.

Ошол мезгилде көп акындарга муза болгон Алыкулдун поэзиясын туу тутуп, алгачкы чыгармачылыгында ага канчалык таасирленсе да, ошончолук тездик менен анын таасиринен чыгып, О.Султанов өзүнүн акындык жүзүн, өздүк стилин таап кеткен саналуу акындардын бири болду. Буга биринчиден ошол кездеги көркөм-адабий кырдаал, андагы ыкчам жана ар тараптуу изденүүлөр таасир этсе, экинчиден аны акындын өзүнүн тынымсыз чыгармачылык чабыттарынын натыйжасы катары караганыбыз туура болот. Акындын алгачкы “**Тоо күндөрү**” (1961) аттуу жыйнагында Алыкулдун “үнү” угулуп, жаш акын улуу акындын жетегинде турганы кадимкидей сезилип турса, арадан көп өтпөй жарык көргөн “**Жылдыздуу түндөр**” (1965) аттуу экинчи жыйнагында эле акын өсүү жолуна түшүп, “эмоциялык –психикалык мааниге ылайык интонациялык, ритмикалык темп менен жана лексикалык–синтаксистик колорит түзгөн, өзүнүн ар түрдүү абалдагы акындык толгонууларына шайкеш келген сүрөттөө, туюнтуу каражаттарын табууга, кыскасы, мазмун менен форманын гармониялуу биримдигине жетишүүгө”[2] умтулганы байкалган. Качан гана 1968-жылы “**Отузунчу станция**” жыйнагы жарык көрөөрү менен акын кыргыз журтчулугуна өз стилин биротоло тапкан, жаңыча көз карашка каныккан, сезим–туюмду берүүнүн жаңы кырларын чебер ачып бере алган новатор, б.а., модернизмге ыктаган акын катары көрүнө алды. (Советтик адабият таанууда буржуазиячыл коомго гана тиешелүү деп эсептелген терс маанидеги “модернизм” термини анын чар тарабын толук чагылдырбаса да аныгында мына ушул эле “жаңычыл же новатор” түшүнүгүн бере тургандыгын эске алып,

аны мурдагыдай жаап-жашырбай эле тикелей маанисинде колдонууга болот деп эсептедик - С.И.). Дал ушул жыйнагынан башгап О.Султанов Алыкулдун таасиринен арылып, өзүнүн индивидуалдуу акындык жүзүн ачты да, кыргыз поэзиясына дагы бир өзгөчө таланттуу акын келгени дайын болуп калды. Салттуу формада жазылган ырларга караганда эркин формадагы ырлардын басымдуулугу анын сырткы бөтөнчөлүгү болгону менен иш жүзүндө акындын дүйнөнү көркөм-эстетикалык чагылдыруунун, б.а., көркөм-поэтикалык аң-сезимдин Алыкулга таптакыр окшобогон концепциясын тутунганы айдан ачык көрүндү. Дал ушул жыйнагында ачыкталган акындын стилдик өзгөчөлүгү **“Чарчоонун жүзүнчү ыры”** жыйнагында биротоло калыптанып, кыргыз поэзиясында эркин ыр формасынын мүмкүнчүлүгү андан кем эмес экендигин айгинелеп, С.Эралиев баш болгон бир катар акындар менен бирдикте ал аны улуттук поэзиянын жат эмес, өздүк менчигине айландырууга кайталангыс эмгек сиңирип, ушунун өзү менен андагы жаңычыл-модернисттик багыттын көрүнүктүү өкүлү болуп калды.

Модернизмдин сырткы, же көзгө көрүнө турган көрүнүшгөрү катары көркөм тексттеги “сөзгө” болгон мамиленин өзгөрүшүн, ар бир адабиятта кылымдардан бери келе жаткан салттуулуктан четтеп, чыгарманын мазмунун жана формасын бир башкача жаңыртуу аракеттерин эсептесек, анын андан аркы себебин коомдук аң-сезимдеги, андан тереңирээк алганда акындардын поэзияга болгон мамиле-көз караштарындагы өзгөрүүлөрдөн издесек болот. Натыйжада дүйнөлүк поэзияда узак убакыт үстөмдүк кылган формалык жана мазмундук салттарды жерип, жаңыларын издөө аракетинде кеңири “эксперименттерге” чыйыр салынат. Бирок ал эксперименттер совет адабиятында түшүнүктүү себептерден улам Европа адабиятына караганда кыйла кеч ишке ашты. Ошондо деле жаңы эксперименттердин баары тең алынып кетпей, алардын айрымдары гана өнүгүп-өрчүп, бирок анын убакыт таразасынан өтпөй калган түрлөрү кийин деле маал-маалы менен поэзияда кайра жаңырып, бирде күчөп, бирде басаңдап, же дымып, өчүп калган көп учурлар болгон. 60-70-жылдардагы кыргыз поэзиясында деле ушундай болду да, О.Султановдун чыгармачылык изденүүлөрү анын бир айкын жана натыйжалуу мисалы катары кызмат өтөдү.

Модернизмдин дал ушул өзгөчөлүктөрүн эске алсак, **“Чарчоонун жүзүнчү ыры”** жыйнагы, андагы ушул аталыштагы поэтикалык цикли кыргыз улуттук поэзиясында мазмундук жактан да, формалык жактан да жаңы көрүнүш болуп калды. Чарчоонунун биринчи ырынан жүзүнчү ырына чейин ар бирине тема коюлуп, алардын ар бир бирин акындын жашоосунда болуп өткөн чыныгы окуялардын көркөм-философиялык интерпретациясы катары карасак болот. Мына ушундан улам “О. Султановдун кошо жүтүн тартышкан дагы бир жаңылык - биздин поэзиядагы психологизм. Аталган көрүнүш султановдук поэзияда ички интеллектуалдуулук, жаркын драматизм менен айкалышып, андагы сыр жашырбагандык окурманды өз дүйнөсүнө ого бетер байырлантып, ырларды көңүлүнө жат кылат,” - деген тыянак өтө жөндүү көрүнөт [3,437]. Акын өзүнүн поэтикалык романы тууралуу “Мен “Адамдын турмушуна” чейин жалаң өзүм жөнүндө жазып келиптирмин. Ал эми “Адамдын турмушунда” XIX-XX кылымдарда жашаган адамдардын ким экендигин, алар кандай турмуш өткөргөнүн, эки кылым учурундагы өзгөрүштөргө дуушар болгонун, коом кандай өзгөрүштөрдү алып келгенин айткым келди” [4, 4], - деп айтканы бар. Бул акындын ымандай сыры. Анткени чынында ыр менен жазылган романына чейин ар бир ырында акындын өзүнүн личносттук жүзү көрүнүп,

дүйнөнү кабыл алууда, аны көркөм чагылдырууда башкаларды кайталабаган жол менен кетти.

Модернизмдин белгилери сүрөттө, скульптурада көзгө көрүнүп, музыкада салтка сыйбаган ыргактар абалында кулакка угулуп турса, көркөм адабиятта анын “каны-жаны” болгон сөздө (текстте) жатат. Сюжет, композиция же жөн гана ой толгоо иретинде белгилүү бир ыраатка салынган мына ошол сөздөрдү (тексттердин) жыйындысы аркылуу гана адабий чыгарманын идеясы, маани-маңызы, образдары ачыкка чыгарылып, поэтикалык ажардуулугу канчалык экендиги көрүнөт. Поэтикалык жана прозалык көркөм тексттин тулкусунда сөздөн башка эч нерсе жок. Сөз гана анын ажарын ачат же кутун качырып, карапайым “сөздөр жыйындысына” айлантат. Ал эми поэзияда орду менен колдонулган сөз же сөз айкалыштары айрым строфаларга бириге келип, семантикалык түр-түспөлүн өзгөртөт да, кадимки оозеки кепте колдонулуп келгендей болбой, башкача жаңырып, кубулуп кетет: тике маанисинен тышкары кошумча, көмүскө, кыйыр, өтмө маанилерге ээ болуп, кулпуруп чыга келет. Дал ушул сөз менен зергердей иштөө жөндөмү О.Султановдун “Чарчоонун жүзүнчү ырында” даана көрүнөт. Бул албетте, акындын сөздүн касиет-сапаттарын сезип-туя билген табигый-интуитивдик сапатына, так ошол текстте (строфа, ыр сабында, сөз айкалышында) башкача жаңырган сөздү анын ондогон-жүздөгөн эквиваленттеринин ичинен таба билүү шык-жөндөмүнө (изденүүсүнө) байланыштуу эле. “Чарчоонун жүзүнчү ырында” акын дал ушул “кудурети чексиз” сөздүн тереңдигин жана көп кырдуулугун ача алган чеберчиликтин потенциалын кашкайта далилдеди. Аң-сезимине катуу таасир этип, өмүр бою өчпөс болуп калган окуялардын тизмегин акын шарттуу түрдө **“чарчоо”** деп атайт да, ага көп катмарлуу семантика тартуулайт, б.а., ал өтө көп маанилүү, экзистенциалдык функция көтөргөн көркөм-философиялык термин болуп чыга келет. Жыйнактын биринчи ыры **“Кусалык”** деп аталып, анда “сыры кетсе да, сыны кетпеген”, жүрөктүн түпкүрүндө сакталып калган бала кезде бир болгон иш баяндалат:

Чарчоонун биринчи ыры
Жазылган күнү
Эсимде
Турат бүгүн.
экинчиби,
үчүнчүбү класста элек

Каникулга тарагандын эртеси болсо керек,
эч кимге айтпай
качып чыккан Мцыридей
сагынычым кусага өтүп
жүдөп жедеп
жөнөдүм апакемди издеп...
Убакыт - күн чыга элек.
Алыстан
Же бийиктен караганга
Жердин бити сыяктуу
болсом керек.
Колумда таягым бар
өзүмдөн чоң
жол билбейм
Бирок, барам тоо аралап –

апамды издейм...
апам болсо көкүрөк оорулуу эле.
Жан талашып
жылкычынын жанына
тигип алып
бир алачык,
кымызга барган эле...
Кусалык - коркунучтан жырткычыраак.
Чоң кайкы ашып,
Узунду күнү жол басып
(билбептирмин, жол дагы ушунчалык
болобу ыраак?)
калган кезде көз байланып
өзүмдөн чоң таягымды
колума алып
алачыкка кирип барып
бир “баа-а” деп жыгылыпмын
апама канат жайып...

Бар эле
коркунуч да,
кубаныч да
бир өмүргө созулган ошол “баа-а” да.

Мени оорулуу көкүрөккө кысып алып
апам дагы ыйлап жатты
кусалыктын бугун жарып.
Ошондо чарчаптырмын ушунчалык
эстей калсам азыр да
баардык жолду басып өткөн
таманымдын алдында
зуу – зуу этип жер зулдайт
башка нерсе угулбайт... [5,288]

Бір эмоционалдык-экспрессивдик жаңырыгы күчөтүлгөн, же башка түспөл алган мүнөзгө ээ. Тике, өтмө, кыйыр, көмүскө, кошумча маанилер бириктирип турган сөздөр айкалышып келип, көркөм тексттин эстетикалык, экспрессивдик күч-кубатын пайда кылып, аны образдуу жана көркөм кылып салган. Кызык жери - акын мына ушул биринчи ырга окурманга анча байкала бербеген, бирок бүтүндөй жыйнакты кабылдоонун талабын кыйыткан ой киргизип койгон.

О.Султанов – модернист акын (2-макала)

Акын "чарчоонун биринчи ыры жазылган күн" деп эмнени айтып жатат, чын эле экинчи-үчүнчү класста ыр жазганын айтып жатабы же анда башка маани барбы? Албетте, бул сөз айкашында башка маани, терең поэтикалык подтекст бар. Акын ошол экинчи-үчүнчү класстын окуучусу кезинде ыр жаза баштаганын эмес, жүрөгүндө кеткис болуп калган алгачкы турмуш сабагын айтып жатат. Ал апасына болгон балалык сүйүүгө жана сагынычка,

болгондо да өмүр өткөнчө мээриминен менен кайгысы өчпөгөн эне-бала сагынычы менен сүйүүсүнө байланыштуу. Символикалык мааниге ээ болгон ушул "кичинекей окуя" жыйнактагы ырлардын, андагы бардык "чарчоолордун" семантикасын аныктайт да, акындын өзү эле эмес, дегеле адам аттуунун бүткүл өмүрү так мына ушундай жаркын жана мунайым, кубанычтуу жана өкүттүү, ырахаттуу жана кайдыгер (ж.б.) чарчоолордон кураларын жалпылаштырып, ага философиялык-социалдык түр-түспөл берип, жыйнактын "Чарчоонун жүзүнчү ыры" деген аталышын аныктап койгон. "Жүз" деген сан албетте, шарттуу, ал ар бир адамдын турмушунда ар башка же эсепсиз десек болот. Ырдын тексти аркылуу берилген ой-идея, сезим-туюм палитрасы, көрүнүш, кичинекей окуя окурманды өзүнө тартып, ойго салат. Ырды окуп жаткан окурман көнүмүш болуп калган кынтыксыз уйкаштыктын жок экенин (ушул жерде уйкашкандын баары ыр экен деген ойдун туура эмес экенин даана баамдайсың) эстен чыгарат да, жашоонун оң-терс, жагымдуу-жагымсыз жактарына ой жүгүртүп, жаш баланын психологиялык абалына көңүлү ооп, ага ортоктош болуп калат. Демек, ой-идея, сезим-туюм жетегинде жүргөн адам (окурман) үчүн поэтикалык текстте ошолордун (ой-идея, сезим-туюм) үстөмдүгү көрүнүп турганы кажет. Андай болбосо, кубулган сөздөр канчалык көп болсо да, алар адамдын аң-сезимине жукпайт, таасир этпей, жан дүйнөсүн козгой албайт. Ал эми ой-сезим менен түркүн касиеттеги сөздөрдүн кереметтүү айкалышуусуна, гармониясына жетишүү ар кимдин эле колунан келе бербейт. Акындык өнөрдүн оордугунун эң орчундуусу болгон мына ушул жагдайды эске алсак, О.Султанов сөз менен иштөөнүн зергери экенин, бирок анын артында ойдун тереңдиги менен чындыгы жаткандыгын далилдеген акын болуп чыгат. Ырдын негизинде турмуш чындыгы жатат. 1945-жылы Тосор айылын чоң тумоо каптап, сегиз адам каза болот. Анын бири акындын көкүрөк оорудан жапа чегип жүргөн апасы эле. Жасалмаланбай, турмуштун чындыгына төп келе жазылган чыгармалардын таасири гана ушундай болот. Жада калса, поэзияга эч жараксыздай көрүнгөн "баа-а" деген сөз да мында өзгөчө көркөмдүк жүк көтөрүп, салмагы оор көйгөйлүү маани камтууга жөндөмдүү болуп турат.

Алтындай балалыгы, эс тарткан курагы согушка туш болгон акындын тагдырында далай кайгы-муң, айыкпас дарт сыяктуу эстеген сайын чарчаткан окуялар бир топ эле болуптур. Алардын бири "Чарчоонун жүзүнчү ырындагы" экинчи "Угузуу" деген аталыштагы ырында жогорку ырдагыдай эле кыска, трагедиялык доош жаңырыгына толтурулган маанайда көркөм сүрөттөлөт.

Чарчоонун экинчи ырын
жаздым күздө.

Күндүн нуру алтын эмес,
күмүшгөнүп калган кезде,
желаргы уруп эрте-кечке

күздүн күчү
кайтып кайтпай турган эле.

Төлөмүшгүн фронттон өлгөн атасын
угузушгу.

О, кудай пенде?!

Андай үндү угузбасын
пендем десе!

Энеси жок, атасы өлгөн

Төлөмүш он төрт жашка жаңы келген

Күнүгө таң куланөөк

Эртең менен э-эң тереңден

Озондогон үн чыгарып турчу белем:

“Эми кайдан көрөйүн, байкем!” деген.

Дал ушул жан дүйнөгө, мээге сиңип, дүйнөнү чарк айланып жүргөн жоктоо сөзү акынды өмүр бою чарчатты. Биз дайыма маркумду узатууга барганда угуп жүргөн «эми кайдан көрөйүн» деген сөз айкашы аркылуу (деги ушу сөздү колдонуп ушундай ыр жазууга болооруна да таң каласың) согуш убагындагы кайгы-мун, жакынынан ажыраган адамдардын чексиз ички кайгы-касирети типтештирилип берилгендей сезилет. Анткени, ал кезде мындай трагедияны баштан кечирген он жашар Төлөмүш жалгыз эмес эле, андай жетимдер ондоп-жүздөп саналчу. Демек, жашоо-турмуштагы бул азап далай адамды чарчаттып, өмүрүн көзүнө көрүнбөй жандай келген мүшкүл экени окурмандын жүрөгүнө жетип, аны уйгу-туйгу сезимдерге курчабай койбойт.

“Чарчоонун” кийинки ырларында деле өйдө-төмөн кырдаалдардагы адам психологиясы улам тереңдетилип, турмуштун чечилгис жана ченемсиз татаалдыктарынын улам бир кыры ачылып жүрүп отурат. Акындын поэтикалык бул циклдеги ар бир ыры өзүнчө талдоого алынып, өзүнчө сөз кылууга татыктуу жана кенен материал болуп бере алат. Ошондуктан бул жерде акындын балалык кезиндеги кайгыга сугарылган окуяларын сүрөттөгөн айрым гана ырларын мисалга алуу менен чектелдик. Ал эми калган ырларында акын ар кыл жылдардагы турмуш көрүнүштөрүн жогорудагыдай эле бийик көркөмдүк деңгээлде сүрөттөп, алардын ар биринин сабактарын жүрөгүнөн өткөрөт, өзү менен кошо окурманды да "бирде отко, бирде сууга" салат. Алгачкы чарчоодон башталган турмуштун көркөм-поэтикалык жаңырыгы менен чындыгы узак жылдардын тарыхын ичине камтыйт. “Чарчоонун” ар бир ырында акын башынан өткөн турмуштун кадимки кино тасмага тарткандай эле сүрөттөп, монтаждап жүрүп олтурат. Аларда ыксыз ойкуп-кайкуулар, түшүнүксүз же туюк маани, маңыз жок. Ар бир сөз өз ордунда туруп, ырлардын ар бири жана баары бир дем менен окулат да, өз-өзүнчө объектиге ээ болгону менен алардын баары кайра эле биригип келип ажырагыс, бузулгус бүтүндүктү түзүп, турмуш көйгөйлөрү тууралуу зор жана мунайым поэмадай кабылданат. Аларда майда-барат же маанисиз эч нерсе жок. А түгүл, акын ырларындагы үтүр, сызыкча, чекитке дейре көркөмдүк функция жүктөйт, аларды тушкелди колдоно бербейт. Булардын баары ошол кездеги улуттук поэзиядагы шексиз күтүүсүз көркөм-стилдик ыкма-каражаттардан, поэтикалык сүрөттөө объектисине болгон жаңыча концепциянын жаралганынан кабар берген көрүнүштөрдөн эле.

Даңазалуу япон акыны Акутагава Рюноскенин: “Сыртынан канча заңгырап көрүнсө да ортозаар чыгармалар терезеси жок бөлмөгө окшош. Анда турмуш өтөөгө мүмкүн эмес”, - деген таасын сөзү бар. Ошол сыңары О.Султанов да жакшы менен жаманды, ортозаар менен мыктыны ажыратып, терең түшүнүп, уйкашкандын баары ыр эмес экенин аңдап билди да, турмуш чындыгын көркөм чагылдыруунун жаңыча жолдоруна издөө салып, бул жаатта поэзиянын мүмкүнчүлүгү чексиз экендигин “Чарчоонун жүзүнчү ыры” менен толук далилдеди. Ырды ыр кылгандай салттуу сырткы форма, ритм жана рифма сакталбаган учурда деле, ички уйкаштык менен ойдун логикалык тереңдиги шайкеш келсе, чыгарма кулпуруп, предметтүү, конкреттүү, образдуу болуп каларын көрсөттү. Көп сөз менен айтчу турмуш көрүнүштөрүн акын турмуштук бир деталды таамай, так сүрөттөө менен жүрөгүнө мөөрдөй басат. Ал эски теманы жаңылап, же жаңы теманы жаңыча форма берүүгө гана умтулбастан, ойду, сезим-туюмду берүүнүн эч кимге окшошпогон жаңы ыкмаларына издөө

салат, башкача айтканда, эскини жаңыртып, белгилүү салттуулукту бузуп, туюнтуунун башка бир жаңы формаларын жаратат. Чыгарманын аталышы эле окурмандын оюнда түкшүмөл суроолорго себеп болуп берет. Чарчоо жөнүндө эсепсиз ырлар жазса болобу? Ал деги өзү эмне? Чарчоо деген сөздүн мааниси канчалык терең жана көп маанилүү, ошол эле учурда абстракттуу болсо да, алар акындын поэзиясында кантип конкреттүү жана таасын ой-сезимди чагылдырып, кантип көз алдыбызга көп нерселерди чубатууга салган сапатка өтүп кетти деген жоопту деле талап кылбаган суроолор калкып чыгат. Анткени анын жообун турмушпук тажрыйбасы арбын адамдардын ар бири билип, туюп турат. Болбосо, биз чарчоо дегенде эле иштен, оорудан чарчаган, адамдык өөдө-төмөн мамилелерден чарчаган, жокчулуктан, саткынчылыктан чарчаган деп, деги койчу, турмуштагы чарчоолордун көп түрүн элестетебиз да, алардын жагымсыз жактары гана көңүлгө уюп, алар кантип жаркын поэзиянын предмети болсун деген ойдун жетегинде турабыз. О.Султанов болсо, ошол жагымсыз көрүнгөн чарчоо түшүнүгүн бийик поэзиянын жагымдуу жана мунайым маанайга, турмушпук терең философияга сугарылган объектиси экендигин далилдеп, көркөм-эстетикалык секирик жасаган ырлар циклин жаратат. Анда интеллектуалдуу каныккан терең поэтикалык ойлор биз көнүп калган уйкаштыкка эмес, интонацияга негизделип, өзгөчө стилистикалык курулушу менен өзгөчөлөнгөн саптар окурманга аларды жөн салды окуп өткөнгө мүмкүнчүлүк бербейт. Акын дал ушул сөздөгү полисемия менен турмуштагы ар кандай чарчатчу көрүнүшпөрдүн, деталдардын ортосундагы гармонияны, үндөшпүктү табат да, аларды өзүнө төп келген формада берүүгө жетишип, ушунусу менен да жаңычыл-модернист акындардын көрүнүктүү өкүлү катары чыгат десек болот.

Акындын “лирикалык менинин” сыр жашырбастыгы, чынчылдыгы, окурманга жан досундай ишеничи андан аркы «чарчоо ырларында» улам тереңдеп, улам бир кыры ачылып отурат. Бала кездеги согуштун мүшкүлү, анын жүрөктө өчпөс болуп калган ачуу тагы «Угузуу», «Качкын», «Мээлей», «Дарбаза» аттуу ырларында турмуштун чакан, атүгүл кенедей көрүнүштөрү аркылуу көз алдына тартылып, аныгында алар кенедей эмес эле зор жана өтө маанилүү нерселер экендиги ачыкталып, сезимиңди селт эттирет. Чарчоонун үчүнчү ыры экинчи ыр жазылгандын эртеси эле жаралат. Анын да айтууга ооз барбагандай себеби бар экен. Атасы да, энеси да жок, баягы эле Төлөмүш шордуунун эми кичи агасы Курскиде окко учканы белгилүү болот. Мындай адам чыдагыс ачуу кайгыны жүрөктүн түпкүрүнөн чыккан: «Атаны кокуй – наалат шорум менин, эми кайдан көрөмүн, байкелерим» деген ачуу кыйкырык ошол айылды: мал дебей, жан дебей - баарын чарчатканын акын кыска, бирок окурманды өзү менен кошо кыйкыртчудай эмоционалдык энергияга жеткире жазат. Ырда ашыкча эч нерсе жок. Болгону 28 саптан турган чакан ырда согуштун адам баласына салган кайгысынын каардуу элеси тургандай сезилет. Акын дал ушундай ыкма менен кыска формага терең мазмунду батырууга жетишкен. Ырда бир эле адам эмес бүтүндөй калайык калк тагдыры жатат. Ал эми «Мээлей» деген онунчу ыры 25 саптан туруп, дагы да согуш темасына арналып, анда ар бир сап согуштун азабын ичине камтыйт да, ар бир сап салмактуу идеялык жүк көтөрүп, акындын такшалган, чебер калеминен жаңы түс, жаңы мааниге ээ болот. Алгач мээлей менен согуштун эч кандай тиешеси жоктой көрүнүшү мүмкүн. Акын жеңишти камсыз кылууга салым кошуу аракетиндеги эненин чымырканган, ак пейил мээнетин бир караганда майда көрүнгөн деталдар менен ачып берет. Ырдын «түн сагаалап сыртта турган» деген алгачкы саптары эле турмуш-шарттын жакшы маанайда өтүп жатпаганынан кабар берет. Мына ошол сагаалап турган түндө апасы, Үмөт жана лирикалык каарман шишеси жок сокур чыракты күйгүзүп, кунарсыз үйдө жүн тытып отурушат. Эки

кичинекей бала уйкулары келип, топ этип кулап, уйкуга кетишет. Жалгыз сокур чырак менен отурган эне түнү менен мээлей түйүп чыгат.

Эртең менен көздү ушалап
Турсам үч жуп мээлей турат.
Фронтко жардам берчү
Үч жуп мээлей.

Сталинградка бара турган үч жуп мээлей (301).

Эшикте сагаалап турган кунарыз түн, шишеси жок сокур чырак, эри жок, эки баласын эш туткан эне. Согуш алып келген азаптуу күндөрдүн картинасын тартууга кызмат кылган мындай деталдарды табуунун өзү оңой иш эмес. Ашыкча бир да сөз, бир дагы турмуштук деталь жок. Баары ордунда. Чеберчилик деп мына ушуну айтсак болот. Ушул өңдүү эле «Дарбаза» деген ырда фронттон жалгыз уулун күтүп, ачылган боюнча жабыла элек Саалакундун дарбазасы согуш башка салган кайгылуу турмуштун дагы бир символу болуп калат. Ачылып-жабылбай калган дарбазаларды санаса бир доорго жетет эле дейт акын.

Акын чакан ырларында адамдардын кадимки турмуштагыдай кебете-кешпилин, турпатын тартып салат. Мисалы, Чарчоонун бешинчи «Тегирменчи» деген ырындагы:

көзү кызыл
кайыш ычкыр
жаргак шымчан киши эле, -

деген кыска саптардан улам жашоодо анча жакшылык көрбөгөн, куу турмуштун азабын тарткан адам көз алдыңа келип, эмнеге? деген көмүскө суроо жаратат. Көрсө, Мамыт жездесинин көзү жөн жерден кызыл эмес экен. Анткени, ал жайдыр-кышпыр ачкыл бозо ичип, тегирмен жайгашкан капчыгайда жалгыз эшегин эш тутуп, жалгыз үй жашайт. Бекеринен ычкыры кайыш, шымы жаргак эмес экен. Булар анын жырлаган турмушу жоктугунан кабар берсе, кыш мезгилинде каарман эшегине шактык эгинин артып Мамыт жездесиникине келгендеги окуя анын кулк-мүнөзүн таасын ачып берет. Каарман тегирменге келсе, тегирменчи өтүктүн кеп жыгачын кармап, үйдүн төрүндө отурган болот. Баш багып жаңы эле киргенде:

Тарс эле кетти.
Бозо куюп отурган Зыйнаш эже
Кулап кетти.
Чекесинен сызылган кан
Сол ууртуна агып жетти. (295)

Бейкапар отурган Зыйнаш эжесинин чекесиндеги сызылган канды көргөн «лирикалык мен» ал күнү денеси, бүткөн бою жанчылып үйүнө кетти. Бирок, акын «Аялы Зыйнаш эже, Төрөбөгөн киши эле» деген эки сап менен баарын чечмелеп берет. Көрсө, ачуу бозо ичип, жаргак шымын чечпеген, бир колотто жалгыз жашап, аялына кор мамиле жасаган тегирменчиге берген турмуштун жообу ушундай тура. Зыйнаштын бейкүнөө Мамыттан кордук күргөнү анын төрөбөй калганы тура. Акын кичинекей ырга ушунчалык оор адам тагдырларын майда деталдар аркылуу кылдат батыра билип, аны натыйжалуу ыкма катары кийинки чыгармаларында өркүндөтүп жүрүп отурат (бул ыкма кийин «Адамдын турмушу» романында мындан да ачыгыраак көрүнөт).

Ошентип, "Чарчоонун жүзүнчү ырындагы" ар бир ырга ар башка тема коюлуп, ар башка убактагы түркүн турмуш көрүнүштөрү менен адам тагдырлары чагылдырылса да, аларды бүткөн бир чыгарма катары бириктирип турган поэтикалык образ же «лирикалык

каарман» бар. Ал - акындын өзү. Бардык окуялар, көрүнүшгөр, сезим-туюмдардын көп түстүү палитрасы же акындын сөзү менен айтканда, "чарчоолордун" баары өтө баамчыл, ойчул жана сезимтал лирикалык каармандын - акындын жан дүйнөсү менен жүрөгүн аралап өтүп, окурманга да ошол аркылуу жетет. Мындай поэтикалык гармонияга жетишкен акындар сейрек болсо, алардын эң залкарларынын бири Омор Султанов экендиги талашсыз чындык.

Колдонулган адабияттар:

1. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. – Бишкек, 2004.
2. Ибраимов К. Изденүүнүн зарылдыгы // Кыргызстан маданияты, 1977, -8-сентябрь.
3. Кыргыз адабиятынын тарыхы. А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. – Бишкек, 2017. VII том.
4. Султанов О. Адамдын турмушун кандайча баштап калдым. – Китепте: О.Султанов. Адамдын турмушу: ыр-роман. –Б, 2017, -296 б.
5. Султанов О. Чыгармаларынын көп томдук жыйнагы: Ырлар жана поэмалар. 2-том – Б.:Турар, 2015.

УДК 811.512.154

Искакова Э.С.

Ж.Баласагын атындагы КУУ

Искакова Э.С.

КНУ им. Ж.Баласагына

Iskakova E.S.

KNU J.Balasagyn

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖАНА ТАШКА ЧЕГИЛГЕН ЖАЗУУЛАРДАГЫ СЫН АТООЧТОРДУН ЖАЛПЫЛЫКТАРЫ ОБЩИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ И КАМЕННЫЕ НАДПИСИ GENERAL DEFINITIONS OF ADJECTIVES IN THE MODERN KYRGYZ LANGUAGE AND STONE INSCRIPTIONS

Аннотация: Бул макалада азыркы кыргыз тилиндеги жана ташка чегилген жазуулардагы сын атоочтордун жалпылыктары кыскача салыштырылып берилет. Жазуулардагы өң-түстөрдүн берилиши, буга чейинки тил илиминде изилдениши тууралуу маалыматтар анализге алынат.

Аннотация: В данной статье кратко сравниваются общие черты прилагательных в современном кыргызском языке и каменных надписях. Будут проанализированы данные о представлении цветов в письмах, предыдущие исследования в области языкознания.

Annotation: This article briefly compares the common features of adjectives in the modern Kyrgyz language and stone inscriptions. Data on the representation of colors in letters, previous studies in the field of linguistics will be analyzed.

Негизги сөздөр: сын атооч, өң-түс, сөз, семантика, лексика, текст.

Ключевые слова: Прилагательное, цвет, слово, семантика, лексика, текст.

Keywords: adjective, color, word, semantics, vocabulary, text.